

Bernadetta Nitschke-Szram

Uniwersytet Zielonogórski

EKONOMICZNY WYMIAR WSPÓŁPRACY POLSKIEJ RZECZPOSPOLITEJ LUDOWEJ Z POLONIĄ NA PRZYKŁADZIE DZIAŁALNOŚCI PRZEDSIĘBIORSTW POLONIJNO-ZAGRANICZNYCH

Istotna zmiana polityki PRL wobec Polonii nastąpiła, kiedy funkcję I Sekretarza KC PZPR objął Edward Gierek. Widoczna była, w porównaniu z Władysławem Gomułką, jego otwartość. W ten sposób w ówczesnej polityce pojawiła się niewątpliwie nowa jakość. Najlepiej oddał to w swym felietonie Piotr Oseka, stwierdzając:

Nie można odmówić Gierkowi talentu do zjednywania tłumów – umiejętności, której Gomułka był zupełnie pozbawiony. Gierek jak wytrawny polityk potrafił w ostatniej chwili zmienić ustalony scenariusz ceremonii. Podczas otwierania trasy katowickiej, zwrócił się nieoczekiwanie do żołnierzy trzymających wstęgę: *Budowaliście trasę towarzyszu? A wy budowaliście? No to chodźcie, przecinajcie* – i wskazał leżące na poduszce nożyce. Dygnitarze oniemieli ze zdumienia, Gierek promieniał dumą, a na twarzach widzów oglądających tę scenę wyczytać można było sympatię i uznanie dla pierwszego sekretarza¹.

Również polityka wobec Polonii nabrała innego wyrazu. Zapowiedź tych zmian znajdowała się w orędziu noworocznym, które E. Gierek wygłosił w grudniu 1970 r., kiedy to złożył Polakom przebywającym poza granicami życzenia słowami:

Naszym licznym rodakom na obczyźnie, aby ich serca były wspólnym rytmem z sercami całego narodu polskiego, aby mogli być dumni ze swego kraju i szczycić się jego osiągnięciami. Wierzymy głęboko, że w Nowym Roku dzięki naszemu zespolonemu wysiłkowi – Polska Ludowa będzie umacniać swą pozycję międzynarodową w świecie².

Niewątpliwie stanowi to gest wart podkreślenia. Jednakowoż nie był on podyktowany wyłącznie troską o losy Polaków przebywających z dala od kraju.

Rozpoczęła się więc zasadnicza zmiana charakteru polityki wobec Polonii. Została ona wyraźnie zaakcentowana w uchwale Biura Politycznego z 22 czerwca 1971 r. w sprawie pracy z Polonią w krajach kapitalistycznych. Celem jej realizacji prezes

¹ P. Oseka, *Mydlenie oczu. Przypadki propagandy w Polsce*, Kraków 2010, s. 186.

² *Zespolonym wysiłkiem całego narodu będziemy umacniać nasz dom ojczysty – Polskę Ludową. Przemówienie noworoczne I Sekretarza KC PZPR tow. Edwarda Gierka w radio i TV, „Trybuna Ludu” z 1.01.1971, nr 1 (8019), s. 1.*

Rady Ministrów stworzył międzyresortową komisję na czele z wicepremierem Wincentym Kraśko, która opracowała rządowy „Plan pracy z Polonią w krajach kapitalistycznych”, przyjęty 12 lutego 1972 r.³ Podkreślano w nim, że:

Po raz pierwszy kierownictwo partyjne oceniło sytuację w środowiskach polonijnych i wytyczyło zasadnicze kierunki w odniesieniu do szerokich rzesz Polonii zagranicznej. Dokonując tego Biuro Polityczne wzięło pod uwagę fakt, że Polska posiada ilościowo jedną z największych emigracji za granicą. Polonia obejmuje ogół osób zarówno obywateli polskich, jak i obywateli obcych zamieszkałych stale za granicą, których więże z Polską świadomość polskiego pochodzenia oraz poczucie więzi duchowej i kulturalnej z Polską. Analiza istniejącej sytuacji w środowiskach polonijnych pozwala stwierdzić, iż w ciągu ostatnich lat nastąpiło wyraźne zbliżenie szerokich mas polonii do kraju. Proces ten ma charakter postępujący i trwały. Obserwujemy coraz silniejszy wpływ, jaki masy polonijne wywierają na opinię miejscowych społeczeństw o Polsce Ludowej. [...] Chcemy, by rosła wśród Polonii sympatia dla starego kraju, dla jego wkładu do nauki i kultury światowej, by umacniała się sympatia do Polski Ludowej i jej nowoczesnego rozwoju; pragniemy, by Polonia broniła dobrego imienia Polski, szerzyła w kraju zamieszkania obiektywne informacje o rozwoju swojej ojczyzny i kraju swoich przodków, a także współdziałała w rozwoju stosunków pomiędzy jej krajem zamieszkania a Polską we wszystkich dziedzinach a zwłaszcza handlowo-ekonomicznej, kooperacji technicznej i przemysłowej oraz wymiany naukowej i kulturalnej⁴.

Kolejnym krokiem do zaktywizowania polityki wobec Polonii stała się uchwała Biura Politycznego KC PZPR „O zasadach koordynacji i organizacji stosunków PRL z zagranicą” przyjęta w styczniu 1973 r.⁵ Uchwała stanowiła swego rodzaju wezwanie, a nawet wręcz apel do aktywizacji działań Polski na arenie międzynarodowej. Podkreślano, że:

Konsekwentnie realizując uchwały VI Zjazdu PZPR, Polska Ludowa aktywnie rozwija stosunki polityczne, ekonomiczne, naukowo-techniczne i kulturalne z zagranicą. Celem dalszego dynamicznego rozwoju stosunków naszego kraju z zagranicą jest umocnienie wspólnoty socjalistycznej, utrwalenie bezpieczeństwa i pokoju, zapewnienie korzystnych warunków zewnętrznych dla pomyślnej realizacji społeczno-gospodarczego programu, wzrostu siły i międzynarodowego autorytetu Polski⁶.

Bardzo dużą wagę przywiązywano do kreowania odpowiedniego wizerunku Polski poza granicami, stwierdzając dobitnie:

Należy w sposób zdecydowany ulepszyć działalność w dziedzinie propagandy i informacji na zagranicę. Biuro Polityczne zobowiązuje Wydział Propagandy, Prasy i Wydawnictw, Wydział

³ J. Lenczarowicz, *Rola Towarzystwa „Polonia” w polityce PRL wobec Polonii w krajach zachodnich*, „Przegląd Polonijny” 1996, z. 1 (79), s. 49.

⁴ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 6/1, Plan pracy z Polonią w krajach kapitalistycznych, s. 1, 3.

⁵ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 11/65, Uchwała Biura Politycznego KC PZPR „O zasadach koordynacji i organizacji stosunków PRL z zagranicą”, Warszawa, styczeń 1973 r.

⁶ *Ibidem*, s. 5.

Zagraniczny oraz MSZ do ścisłego koordynowania informacji i propagandy polskiej na zagranicę oraz informacji o sprawach międzynarodowych i związanych ze stosunkami PRL z zagranicą na terenie kraju. Konieczne jest opracowanie kompleksowego systemu zadań i kompetencji w tej dziedzinie, aby zapewnić zgodność informacji i propagandy ze strategicznymi celami i potrzebami taktyki w rozwoju stosunków PRL z zagranicą⁷.

Swoistą „tubą” propagandową na zagranicę stało się w tym okresie Towarzystwo „Polonia”, którego wpływy i rola były nie do przecenienia. Znalazło to odzwierciedlenie na konferencji poświęconej realizacji rządowego „Planu pracy z Polonią w krajach kapitalistycznych”, która odbyła się 19 kwietnia 1973 r. Po krytyce dotychczasowej realizacji planu stwierdzono, że: „Plan ten stanowi nadal obowiązujący, rządowy i partyjny program współpracy z Polonią zagraniczną. Zainteresowane resorty, urzędy i instytucje powinny przyspieszyć tempo realizacji zawartych w nim zadań”⁸. Jednocześnie koordynację działań w tym zakresie na płaszczyźnie rządowej powierzono Ministerstwu Spraw Zagranicznych, a na płaszczyźnie społecznej Towarzystwu „Polonia”⁹.

Już 10 października premier Piotr Jaroszewicz powołał przy Ministrze Spraw Zagranicznych Międzyresortową Komisję do spraw Polonii Zagranicznej. Na jej czele stanął Wiesław Adamski, który pełnił funkcję Podsekretarza Stanu w Ministerstwie Spraw Zagranicznych¹⁰. Celem tego 24-osobowego gremium była przede wszystkim

⁷ *Ibidem*, s. 44.

⁸ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 11/24, Wykaz ustaleń przyjętych na konferencji w dniu 19 kwietnia 1973 r., s. 1. W spotkaniu, któremu przewodniczył wicepremier Józef Tejchma, wzięli udział przedstawiciele: Wydziału Zagranicznego KC PZPR; Najwyższej Izby Kontroli; Ministerstwa Finansów; Ministerstwa Handlu Zagranicznego; Ministerstwa Kultury i Sztuki; Ministerstwa Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki; Ministerstwa Oświaty i Wychowania; Ministerstwa Pracy, Płac i Spraw Socjalnych; Ministerstwa Spraw Wewnętrznych; Ministerstwa Spraw Zagranicznych; Polskiej Akademii Nauk; Urzędu ds. Kombatantów; Urzędu ds. Wyznań; Głównego Komitetu Kultury Fizycznej i Turystyki; Głównego Urzędu Kontroli Prasy i Widowisk; Komitetu ds. Radia i Telewizji; Rady Głównej Federacji Socjalistycznych ZMP; Naczelnej Organizacji Technicznej; Polskiej Agencji „Interpress”; Zarządu Głównego ZBoWiD; Towarzystwa „Polonia”; Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich i „Cepelii”.

⁹ Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 11/24, Wykaz ustaleń przyjętych na konferencji w dniu 19 kwietnia 1973 r., s. 1.

¹⁰ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 11/25, Zarządzenie nr 79 Prezesa Rady Ministrów Piotra Jaroszewicza z dnia 10 października 1973 r., s. 1-3. W skład Międzyresortowej Komisji do spraw Polonii zagranicznej oprócz przewodniczącego weszli następujący członkowie: Henryk Białczyński (Ministerstwo Pracy, Płac i Spraw Socjalnych), Wiesław Bek (Robotnicza Spółdzielnia Wydawnicza „Prasa-Książka-Ruch”), Janusz Czamarski (Naczelna Organizacja Techniczna), Marian Dobrosielski (Polski Instytut Spraw Międzynarodowych), Wojciech Jaskot (Ministerstwo Spraw Zagranicznych), Leszek Kasprzyk (Ministerstwo Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki), Jan Korczak (Ministerstwo Finansów), Stanisław Kujda (Urząd ds. Kombatantów), Michał Kajzer (Polska Izba Handlu Zagranicznego), Jakub Krajewski (Związek Bojowników o Wolność i Demokrację), Władysław Loranc (Komitet ds. Radia i Telewizji), Mirosław Milewski (Ministerstwo Spraw Wewnętrznych), Jan Moszczeński (Polska Agencja „Interpres”), Ludwik Ochocki (Ministerstwo Gospodarki Terenowej i Ochrony Środowiska), Mieczysław Olbrych

koordynacja pracy instytucji państwowych w zakresie polityki wobec Polonii. Do zadań Komisji należała również ocena i opiniowanie działań podejmowanych w tym zakresie.

Jednym z najważniejszych przejawów współpracy środowisk polonijnych z krajem stał się wówczas aspekt ekonomiczny. To właśnie wtedy odnotowano początki współpracy polonijnych środowisk przemysłowo-handlowych z PRL. Temu celowi służyły I i II Spotkania Przemysłowców i Handlowców Polskiego Pochodzenia w Poznaniu i Warszawie w latach 1975 i 1976¹¹. Władze uznawały tę formę kontaktów za szczególnie cenną i wartą zabiegów. Jak podkreślali działacze Towarzystwa „Polonia”:

W okresie 1972-1976 współpraca ekonomiczna z Polonią w zakresie wymiany handlowej wykazywała przyspieszone tempo rozwoju. Udział firm polonijnych w realizacji naszego eksportu do krajów kapitalistycznych o największych skupiskach Polonii zagranicznej wzrósł w tym okresie z 103 mln zł. dew. w 1972 r. do 321 mln zł. dew. w 1975 r. W strukturze naszego eksportu do firm polonijnych dominują artykuły rolno-spożywcze oraz tekstylia i galanteria skórzana, a także surowce i półfabrykaty dla przemysłu metalurgicznego i drzewnego. Wzrósł także udział artykułów trwałego użytku oraz artykułów przemysłu chemicznego i elektromaszynowego. Przeszkodą w bardziej dynamicznym wzroście udziału tych produktów w eksporcie do firm polonijnych, są wysokie wymagania techniczne stawiane tym wyrobom w państwach kapitalistycznych, a przede wszystkim brak masy towarowej. W dalszym ciągu najważniejszym, liczącym się w naszej polityce handlowej partnerem, są środowiska polonijne w Kanadzie (20,2% udziału w ogólnych obrotach z tym krajem), USA (15,5% – przy zachowaniu prymatu w liczbach bezwzględnych), W. Brytanią (10,5% – przy wartości bezwzględnej bliskiej poziomowi obrotów z Polonią amerykańską), Australii (9% – przy relatywnie niskich obrotach we wzajemnej wymianie handlowej z tym kontynentem). Dotychczasowe wyniki, których spotęgowania oczekujemy w najbliższych latach, wyrażają się nie tylko w konkretnych kontaktach handlowych, ale przyjmują także formy kooperacji z firmami polonijnymi, spółkami mieszanymi itp., w dziedzinie turystyki, rzemiosła, spółdzielczości pracy i drobnej wytwórczości¹².

Sytuacja społeczno-ekonomiczna przełomu lat 70. i 80. sprawiła, że przedsiębiorcy polonijni uzyskali możliwość prowadzenia działalności w kraju. Czynnikiem, który wpłynął stymulująco na rozwój sektora prywatnego w tej właśnie formie, stał się krach polityki gospodarczej E. Gierka. W przeciwieństwie do tzw. siermiężnego socjalizmu W. Gomułki, E. Gierek obiecał poprawę sytuacji materialnej społeczeństwa – wręcz

(Federacja Socjalistycznych Związków Młodzieży Polskiej), Aleksander Skarzyński (Urząd ds. Wyznań), Aleksander Syczewski (Ministerstwo Kultury i Sztuki), Andrzej Trojnar (Główny Komitet Kultury Fizycznej i Turystyki), Jan Turski (Doradca Wiceprezesa Rady Ministrów), Włodzimierz Wiśniewski (Ministerstwo Handlu Zagranicznego), Waldemar Winkiel (Ministerstwo Oświaty i Wychowania), Edward Wiszniewski (Ministerstwo Handlu Wewnętrznego i Usług) oraz Witold Rybczyński (Ministerstwo Spraw Zagranicznych).

¹¹ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 11/25, Towarzystwo Łączności Polonii zagranicznej z Krajem (z doświadczeń Towarzystwa „Polonia”), s. 6.

¹² AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 11/25, Informacja o realizacji rządowego programu współpracy z Polonią w krajach kapitalistycznych z listopada 1976 r. przekazana przez Towarzystwo „Polonia” Departamentowi Konsularnemu MSZ.

dobrobyt dla każdego. Pierwsza połowa lat 70. stanowiła potwierdzenie obietnic. Nastąpił widoczny wzrost dochodu narodowego, płacy realnej w gospodarce uspołecznionej, liczby oddawanych mieszkań oraz zakresu świadczeń socjalnych. Poprawiła się sytuacja rolników indywidualnych, gdyż zniesiono dostawy obowiązkowe, wprowadzono powszechne ubezpieczenie społeczne dla rolników i ich rodzin, ułatwiono też możliwość uzyskiwania dożywotnich rent w zamian za przekazywanie państwu gospodarstw rolnych. Podjęto również szeroko zakrojoną działalność inwestycyjną w przemyśle.

Edward Gierek uzyskał olbrzymi kredyt społecznego zaufania. Jak stwierdził po latach jego doradca do spraw ekonomicznych Zbigniew Rurarz:

Od momentu dojścia Gierka do władzy jeździł on w *teren* jak szalony, zupełnie *novum* w stosunku do Gomółki, który pokazywał się ludziom rzadko. Początkowo ta zmiana w stylu pracy I Sekretarza KC spodobała się ludziom. Myśleli, że naprawdę *troszczy się* o nich. Gierek zresztą istotnie, niemal od pierwszych dni władzy, przyrzekł podwyżki płac dla najmniej zarabiających. Było to niewiele, bo robotnicy wysuwali już żądania polityczne także, ale było to coś. Gomółka nic bowiem nie przyrzekał, a stopa życiowa praktycznie nie wzrosła w ciągu 10-lecia lat 1960-tych. Główną popularność Gierka zdobył sobie jednak dopiero na spotkaniu w Stoczni Warszawskiej w Szczecinie, w niedzielę 24 stycznia 1971 r., gdzie strajk okupacyjny trwał już od dwóch dni i gdzie wysuwane żądania były bardzo śmiałe, zarówno ekonomiczne, jak i polityczne. I oto przed bramą strajkującej stoczni zjawił się niespodziewanie Gierek w asyście premiera – Piotra Jaroszewicza, ministra Obrony Narodowej – gen. Wojciecha Jaruzelskiego i ministra Spraw Wewnętrznych – Franciszka Szlachcica. Był to ze strony Gierka krok istotnie niespodziewany dla nikogo i zdecydowanie śmiały. Wtedy też na spotkaniu ze strajkującymi padło słynne pytanie Gierka „*pomożecie?*”. I w odpowiedzi na to pytanie chór zawtórował: „*pomożemy*”¹³.

Zapanowała atmosfera propagandowego sukcesu. Znalazło to m.in. odzwierciedlenie na konferencji partyjnej w październiku 1973 r., kiedy to zapowiedziano przyrost dochodu narodowego z 39% do 55%, płacy realnej z 18% do 38%, a eksportu z 55% do 102%¹⁴. Osiągnięcie takich wskaźników nie było realne, szczególnie że po kryzysie naftowym przełomu lat 1973 i 1974 w gospodarce światowej wystąpiło wyraźne spowolnienie wzrostu. Władza była jednak „ślepa”. Jeszcze w 1975 r. E. Gierek ogłosił kontynuowanie polityki dynamicznego rozwoju kraju. Należy się zgodzić z Dariuszem Grałą, że:

Ambitny plan przyspieszonego rozwoju gospodarki, finansowany w znacznej mierze ze środków zagranicznych, skończył się kompromitacją rządzącej ekipy. System gospodarczy Polski Ludowej nie wykorzystał możliwości wynikających z dostępu do dewiz z zachodnich banków, jak również z niezwykle sprzyjającej koniunktury politycznej dla Polski. Gospodarka centralnie planowana oparta na państwowych zakładach przemysłowych popadła w głęboką nierównowagę, zarówno zewnętrzną (wysokie zadłużenie wobec krajów kapitalistycznych), jak

¹³ Z. Rurarz, *Byłem doradcą Gierka*, Warszawa 1990, s. 21-22.

¹⁴ M. Bałtowski, *Gospodarka socjalistyczna w Polsce. Geneza – rozwój – upadek*, Warszawa 2009, s. 224.

i wewnętrzną (powiększające się niedobory w dostawach produktów konsumpcyjnych oraz środków inwestycyjnych)¹⁵.

Polska pod rządami E. Gierka żyła na kredyt i to kredyt źle wykorzystywany. Warto uzmysłowić sobie, jak rosło polskie zadłużenie. W momencie dojścia do władzy ekipy E. Gierka zadłużenie Polski w krajach kapitalistycznych wynosiło 1,13 mld USD, w roku 1976 – 11 mld USD, a w roku 1980 – 24,1 mld USD. Szczególnie niebezpieczne było to, że w 1980 r. obsługa zadłużenia zagranicznego pochłaniała 100% wpływów dewizowych gospodarki¹⁶.

Po pięciu latach względnego dobrobytu nastąpiło „tąpnięcie”. Znalazło to najbardziej widoczny wyraz we wprowadzeniu w lipcu 1976 r. kartkowej sprzedaży cukru. W następnej kolejności pojawiły się braki energii elektrycznej. W grudniu 1977 r. deficyt mocy wyniósł 15%, a w roku 1980 aż 20%¹⁷.

Bardzo wyraźny stał się również spadek efektywności pracy, zwłaszcza jeśli:

Społeczeństwo polskie, podobnie jak wiele innych krajów komunistycznych, choć się do tego nie przyznaje i może tak nie odczuwa, stało się naprawdę społeczeństwem socjalistycznym, to znaczy wymaga spełnienia zasady *każdemu według potrzeb*. Zasada *każdemu według pracy* była mało ważna. Praca źle zorganizowana, niesprawiedliwie opłacana i w ogóle, wbrew oficjalnej propagandzie, w sumie znieawidzona. Jak tylko jest okazja urwać się z niej, to się ludzie urywali. Albo jak można w pracy jakoś się zadekować i nic nie robić, to też dobrze. Oczywiście nie wszędzie tak było i niektórzy harowali, jak nigdy przedtem, tracąc przedwcześnie zdrowie, a często życie. Ale w sumie, w dodatku przy łatwości znalezienia zatrudnienia, pracy się nie szanowało i nie lubiło¹⁸.

Polacy przywykli do niskiej dyscypliny, a naciski na wzrost wydajności kojarzyli z wyzyskiem „bezwzględnych kapitalistów”.

Tym samym nastroje społeczne w drugiej połowie lat 70. nie były najlepsze. Polityka otwarcia realizowana przez E. Gierka od momentu objęcia stanowiska I Sekretarza KC PZPR zaczęła przynosić efekty. Były one jednak odmienne od zakładanych. Poprzez uzyskanie kontaktu z Zachodem, zmianie uległa mentalność i aspiracje polskiego społeczeństwa. Chciano przede wszystkim zarabiać więcej i żyć na wyższym poziomie. Stąd dokonana w czerwcu 1976 r. próba urealnienia cen zakończyła się wybuchem niezadowolenia społecznego i władze zostały zmuszone do wycofania się z tej koncepcji¹⁹.

W grudniu 1976 r. na V plenum KC PZPR E. Gierek podjął próbę reform, a właściwie „manewru gospodarczego”. Zakładano przede wszystkim zmniejszenie obciążeń

¹⁵ D.T. Grala, *Reformy gospodarcze w PRL (1982-1989). Próba uratowania socjalizmu*, Warszawa 2005, s. 29.

¹⁶ M. Bałtowski, *op. cit.*, s. 235.

¹⁷ *U źródeł polskiego kryzysu*, red. A Müller, Warszawa 1985, s. 182.

¹⁸ Z. Rurarz, *op. cit.*, s. 56.

¹⁹ D.T. Grala, *op. cit.*, s. 38.

inwestycyjnych gospodarki oraz przeznaczenie uzyskanych w ten sposób środków na wzrost produkcji artykułów konsumpcyjnych oraz materiałów budowlanych²⁰. Pojawiła się również większa możliwość działalności sektora prywatnego. Dopuszczono tworzenie w Polsce przedsiębiorstw polonijno-zagranicznych, zrezygnowano z wymogu dokumentowania pochodzenia dewiz lokowanych na kontach dewizowych oraz wprowadzono uregulowania mające na celu przejmowanie uspołecznionych placówek handlowych i gastronomicznych przez prywatnych agentów²¹.

Działania podjęte w drugiej połowie lat 70. nie przyniosły spodziewanych efektów. Jednak z punktu widzenia wydarzeń, które nastąpiły w Polsce w latach 80., zaowocowały przemianami społeczno-politycznymi. Warto skupić się na jednym z ich aspektów. Były nimi przedsiębiorstwa polonijno-zagraniczne, które stały się całkowitym *novum* w rzeczywistości PRL-u.

Powstały one na mocy rozporządzenia Rady Ministrów z 14 maja 1976 r.²² Nie zawierało ono restrykcyjnych obwarowań. Utworzenie przedsiębiorstwa wymagało jednak przedstawienia: kosztorysu przedsięwzięcia, zobowiązania do pokrycia przez wnioskodawcę pełnego kosztu inwestycji w walutach wymienialnych oraz zaświadczenia z Banku Polska Kasa Opieki SA o zdeponowaniu przez wnioskodawcę na swym rachunku inwestycyjnym równowartości 30% kwoty przewidzianej w kosztorysie przedsięwzięcia w walutach wymienialnych²³. Przewidywano możliwość tworzenia spółek o kapitale mieszanym, których udziałowcami ze strony polskiej będą przedsiębiorstwa uspołecznione lub organizacje społeczne mające osobowość prawną. Wydanie zezwolenia takiej spółce mogło nastąpić pod warunkiem, że umowa spółki została zatwierdzona przez Ministra Handlu Zagranicznego w porozumieniu z Ministrem Finansów. Zezwolenia na prowadzenie działalności wydawano na okres 10 lat²⁴. Wymagano również, aby osoby stale zamieszkałe za granicą ustanowiły pełnomocnika do załatwiania spraw związanych z uzyskaniem zezwolenia na prowadzenie działalności gospodarczej, a po uzyskaniu zezwolenia do prowadzenia tej działalności²⁵. Wniosek musiał ponadto zawierać: pełną nazwę osoby prawnej i adres jej siedziby; dane dotyczące pełnomocnika; krótką informację o prowadzonej dotychczas działalności gospodarczej, rodzaj i krótką charakterystykę działalności, która ma być podjęta na obszarze PRL; przewidywany stan zatrudnienia oraz miejsce, w którym ma być prowadzona działalność gospodarcza i tytuł prawny do zajmowania odpowiedniego

²⁰ M. Bałtowski, *op. cit.*, s. 232.

²¹ *Ibidem*, s. 245.

²² Dz.U. Nr 19, poz. 123 z 1976 r., Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 maja 1976 r. w sprawie wydawania zagranicznym osobom prawnym i fizycznym zezwoleń na prowadzenie niektórych rodzajów działalności gospodarczej.

²³ *Ibidem*, § 10.

²⁴ *Ibidem*, § 4.

²⁵ *Ibidem*, § 6.

lokalu i terenu. Zgodnie z wytycznymi Ministerstwa Spraw Wewnętrznych dotyczącymi udzielania opinii w sprawach wydawania zagranicznym osobom prawnym i fizycznym zezwoleń na prowadzenie działalności gospodarczej w zakresie drobnej wytwórczości, zgodę taką mogły otrzymać wyłącznie osoby narodowości lub pochodzenia polskiego wywodzące się z kręgu emigracji przedwojennej lub powojennej do 1952 r. oraz osoby, które wyjechały z kraju, uzyskując zgodę na pobyt stały za granicą. Natomiast tym wnioskodawcom, którzy wyjechali na pobyt czasowy i legitymują się nadal paszportem krajowym bądź wyjeżdżając na pobyt stały, złożyły podanie o zwolnienie z obywatelstwa polskiego lub zrzekły się go po przybyciu do kraju osiedlenia, należało udzielać odmowy na prowadzenie tej formy przedsiębiorczości. Do wystawiania opinii zobligowane były Wydziały Paszportów według właściwości uwzględniającej miejsce zamierzonej działalności gospodarczej²⁶.

Wkrótce, już bowiem 21 grudnia 1976 r., celem obsługi przedsiębiorstw zagranicznych w zakresie działalności eksportowo-importowej powołano przy Centralnym Związku Rzemiosła Biuro Handlu Zagranicznego „Remeks”. W 1977 r. zaś z inicjatywy Polskiej Izby Handlu Zagranicznego powstała Polsko-Polonijna Izba Przemysłowo-Handlowa „Inter-Polcom”. Prowadziła ona działalność o charakterze informacyjno-doradczym²⁷. Do podstawowych kompetencji Inter-Polcomu należało: reprezentowanie swoich członków wobec władz administracyjnych, centralne rozdzielnictwo surowców i materiałów, szkolenie kadr kierowniczych przedsiębiorstw zagranicznych oraz stosowanie sankcji (do wydalenia z Izby włącznie) wobec PPZ-tów naruszających przepisy statutowe²⁸. Znacznie później, dopiero bowiem w 1982 r., utworzono rządowy organ mający za zadanie koordynowanie działań wobec przedsiębiorstw polonijno-zagranicznych. Było to Biuro Pełnomocnika Rządu do spraw Zagranicznej Przedsiębiorczości Drobnej Wytwórczości usytuowane w Ministerstwie Handlu Wewnętrznego i Usług²⁹.

Kolejna ustawowa regulacja prawna w zakresie funkcjonowania przedsiębiorstw polonijno-zagranicznych pojawiła się 6 lipca 1982 r. Myślą przewodnią ustawodawcy było: „stworzenie możliwości przepływu do Polski obcych kapitałów i określenie warunków zachęcających do tego przepływu, a także dążenie do zwiększenia produkcji

²⁶ IPN Ka, sygn. 010/82, t. 1, Wytyczne dotyczące udzielania opinii w sprawach wydawania zagranicznym osobom prawnym i fizycznym zezwoleń na prowadzenie działalności gospodarczej w zakresie drobnej wytwórczości, s. 97.

²⁷ IPN BU 01080/152, Praca dyplomowa napisana w Wyższej szkole Oficerskiej im. F. Dzierżyńskiego w Legionowie: D. Sierocki, *Ochrona kontrwywiadowcza firm polonijnych na terenie województwa stołecznego i Warszawy*, Legionowo 1987, s. 7-8.

²⁸ IPN Ka, sygn. 010/82, t. 1, Informacja Ministerstwa Spraw Wewnętrznych dotycząca niektórych aspektów działalności PPZ-tów i związanych z tym zagrożeń, s. 119.

²⁹ M.P. Nr 29, poz. 254, Zarządzenie nr 28 Prezesa Rady Ministrów z dnia 16 listopada 1982 r. w sprawie szczegółowego zakresu działania i powoływania Pełnomocnika Rządu do spraw Zagranicznych Przedsiębiorstw Drobnej Wytwórczości.

i usług na potrzeby rynku wewnętrznego i na eksport³⁰. Nie były to tylko puste propagandowe hasła, jakich padło wiele w okresie PRL-u. Firmy polonijno-zagraniczne uzyskały istotne przywileje. Należało do nich niewątpliwie zwolnienie (na okres 3 lat) z podatku dochodowego oraz zmniejszenie wielkości obowiązkowej odsprzedaży dewiz po kursie oficjalnym³¹. Zaowocowało to systematycznym wzrostem liczby firm. Podczas gdy w 1977 r. powstały zaledwie 3 firmy, to w 1981 r. utworzono ich już 80, w 1984 r. były już 563, w 1985 r. – 670, a pod koniec lat 80. prawie 800 firm³². Ich właściciele pochodzili z 31 państw, w tym najliczniejszą grupę stanowili obywatele: RFN, Wielkiej Brytanii, USA, Austrii, Szwecji i Francji³³.

Kryzys polityczny w Polsce początku lat 80. nie odbił się negatywnie na działalności przedsiębiorstw polonijno-zagranicznych. Według danych z 1983 r. sprzedaż produkcji i usług tych firm wynosiła około 5% wartości sprzedaży całej drobnej wytwórczości oraz 0,5% wartości sprzedaży produkcji w skali kraju. Odnotowano wzrost obrotów z 17,6 mld zł w 1983 r. do 40 mld w roku 1984. Jednocześnie nastąpił wzrost zatrudnienia z 12,2 tys. osób w 1982 r. do 25 tys. w 1983 r. Dominowały firmy zatrudniające do 200 pracowników, a w wypadku jednej zatrudnienie wyniosło ponad 500 pracowników. Wkład inwestycyjny w walutach wymiennych właścicieli przedsiębiorstw wyniósł pod koniec 1982 r. 9,1 mln dolarów, co w odniesieniu do 1981 r. stanowiło wzrost o 5,7 mln dolarów. Poziom wkładu inwestycyjnego pozostawał jednak nadal zbyt niski w stosunku do uzyskiwanych przez nie obrotów. Stopa zysku była zaś bardzo wysoka i wynosiła średnio 750 zł w stosunku do jednego zainwestowanego dolara³⁴.

Dynamika udziału przedsiębiorstw polonijno-zagranicznych w polskiej gospodarce została jednak uznana przez Ministerstwo Handlu Zagranicznego za niewystarczającą. Wynikało to z faktu, że:

Z małymi wyjątkami nasza Polonia jest dotychczas gospodarczo i finansowo słaba w porównaniu ze środowiskami emigracyjnymi innych narodowości. Tak więc, status materialny Polonii z jednej strony, a z drugiej trudności z jakimi w dalszym ciągu boryka się nasza gospodarka determinują możliwości realizacji ambitniejszych planów rozwoju wymiany handlowej za pośrednictwem firm polonijnych³⁵.

³⁰ Dz.U. Nr 19, poz. 146, Ustawa z dnia 6 lipca 1982 roku o zasadach prowadzenia na terytorium Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej działalności gospodarczej w zakresie drobnej wytwórczości przez zagraniczne osoby prawne i fizyczne.

³¹ M. Bałtowski, *op. cit.*, s. 276.

³² IPN BU, sygn. 01080/152, Praca dyplomowa napisana w Wyższej Szkole Oficerskiej im. F. Dzierżyńskiego w Legionowie: D. Sierocki, *op. cit.*, s. 15, 17.

³³ IPN Ka, sygn. 010/82, t. 1, Informacja Ministerstwa Spraw Wewnętrznych dotycząca niektórych aspektów działalności PPZ-tów i związanych z tym zagrożeń, s. 119.

³⁴ *Ibidem*, s. 120.

³⁵ AAN, Urząd ds. Wyznań, sygn. 126/170, Informacja o stanie i programie przedsięwzięć mających na celu aktywizację Polonii w handlu zagranicznym, s. 1-2.

Za kluczowe uznano dotarcie do osób pochodzenia polskiego, które odgrywają znaczącą rolę w nauce, technice, finansach i administracji w krajach zamieszkania. Istotną rolę przypisywano w tym zakresie Polskiej Izbie Handlu Zagranicznego, przed którą postawiono zadanie:

[...] zbadania możliwości organizacji staży i szkoleń dla przedstawicieli Polonii w polskich przedsiębiorstwach przemysłowych i przedsiębiorstwach handlu zagranicznego oraz przedstawicieli polskiego przemysłu i handlu zagranicznego w polonijnych przedsiębiorstwach za granicą. Proponuje się także by poprzez naszych radców handlowych wyszukać osoby posiadające kapitał i dotrzeć do nich z propozycjami współpracy gospodarczej. Ponadto celowe też byłoby nawiązanie bliższych kontaktów i wymiany doświadczeń z Klubami i Polonijnymi Organizacjami Gospodarczymi. Za pośrednictwem tych organizacji proponuje się m.in. kontynuowanie akcji promocji ustawy o joint ventures (przekazywanie szerszemu gronu informatora, listy krajowych przedsiębiorstw, które wyraziły chęć zawarcia umowy i ewentualną prezentację ustawy w wybranych ośrodkach polonijnych)³⁶.

Temu celowi miało służyć również zachęcanie firm polonijnych do udziału w organizowanych cyklicznie Targach: „Wiosna”, „Poligrafia”, „Międzynarodowych Targach Poznańskich”, „Interfashion – Międzynarodowych Targach Odzieży, Tkanin, Dziewiarstwa i Wyrobów Skórzanych” i „Kooperacja”. Z punktu widzenia przedsiębiorstw polonijno-zagranicznych najważniejszą rolę odgrywały Międzynarodowe Targi Poznańskie, gdzie cyklicznie w ramach „Forum Polonijnego” odbywały się spotkania handlowców i przemysłowców polskiego pochodzenia z przedstawicielami polskich władz oraz Targi „Kooperacja”, które miały na celu zaktywizowanie eksportu oraz powiązań kooperacyjnych w sektorze drobnej wytwórczości³⁷.

Przez większą część lat 80. firmy polonijno-zagraniczne stały się istotnym elementem krajobrazu gospodarczego Polski. Wynikało to m.in. z profilu produkcji. Wytwarzając: kosmetyki, odzież czy też niektóre artykuły spożywcze, tworzyły namiastki normalności. Zresztą władze wręcz zachęcały do produkcji towarów rynkowych i zaopatrzeniowych, których potrzebował rynek krajowy. Wyraźne wskazówki znajdują się w wytycznych w sprawie kierunków rozwoju oraz współpracy kooperacyjnej przedsiębiorstw zagranicznych drobnej wytwórczości, które zostały sformułowane przez Pełnomocnika Rządu do Spraw Zagranicznych Przedsiębiorstw Drobnej Wytwórczości. Zachęcano w nich firmy polonijno-zagraniczne do produkcji: sprzętu i aparatury medycznej oraz niektórych środków farmaceutycznych; pasz oraz środków ochrony roślin; części zamiennych podzespołów lub komponentów; artykułów z kompleksu żywnościowego (kurcząt rzeźnych, żywca: wieprzowego, wołowego i baraniego, odżywek i konserw dla dzieci); odzieży; środków czystości (pasty, prosz-

³⁶ AAN, Urząd ds. Wyznań, sygn. 126/170, Działania PIHZ wynikające z programu pracy z Polonią w krajach kapitalistycznych w latach 1986-1990, s. 2.

³⁷ IPN Gd, sygn. 0046/704, t. 5, Program wystawienniczo-targowy Międzynarodowych Targów Poznańskich na 1987 rok, s. 34, 36.

ki, emulsje czyszczące i dezynfekcyjne, środki dezynfekcyjne dla rolnictwa, środki owadobójcze); środków higieny osobistej (dezodoranty, talki kosmetyczne, chusteczki higieniczne); jak również materiałów budowlanych³⁸.

Determinowało to wysokie zyski tych firm. Na przykład z danych pochodzących z województwa stołecznego w 1981 r. stopa zysku mierzona stosunkiem obrotu do dochodu wahała się od 49,5% do nawet 73%. Kontrole przeprowadzone przez Wydział Finansowy Urzędu Miasta Stołecznego Warszawy w 22 firmach wskazywały, że

[...] większość z nich wykorzystując trudną sytuację na rynku polskim, uzyskuje bardzo wysokie zyski, niewspółmierne do ponoszonych kosztów między innymi głównie poprzez wysokie ceny wyrobów i usług, [jak również] stosunkowo niski tzw. dewizowy wkład inwestycyjny wnoszony przez właścicieli. Większość z nich inwestuje w działalność stosunkowo małe kwoty dewiz (lub wcale), natomiast całość inwestycji stara się finansować za złote polskie uzyskane ze sprzedaży towarów produkowanych przez nie. Przykłady te są ilustracją ogólnej tendencji panującej wśród firm polonijnych do unikania inwestowania w walutach wymiernych ze specjalnych dewizowych rachunków inwestycyjnych posiadanych przez firmy w Banku Handlowym. Dewizy z tych rachunków są po pewnym czasie wycofywane przez właścicieli firm³⁹.

Sytuacja ta wynikała jednak z braku jasno sprecyzowanych przepisów.

W raportach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych wskazywano na wiele innych nieprawidłowości, które nosiły znamiona przestępstw finansowo-gospodarczych. Wskazywano zwłaszcza na: zakupy surowców i materiałów w jednostkach gospodarki uspołecznionej wbrew poważnym zobowiązaniom importowym; niedostateczny poziom inwestycji; osiągnięcie niewspółmiernie wysokich zysków przez zawyżanie cen i kosztów produkcji; wykorzystywanie zakładów uspołecznionych do produkcji wyrobów finalnych i wyłącznie firmowanie tych wyrobów; anemiczną działalność eksportową; zakup dewiz na czarnym rynku i nielegalny ich wywóz za granicę; machinacje podatkowe i fałszowanie dokumentacji oraz korupcję urzędników państwowych i wywieranie nacisków na władze administracyjne w celu monopolizacji rynku⁴⁰. Mimo tych dostrzegalnych nieprawidłowości działalność przedsiębiorstw polonijno-zagranicznych oceniano pozytywnie, zwłaszcza biorąc pod uwagę zaspokajanie potrzeb rynkowych.

Warto również wskazać, gdzie powstało najwięcej tego typu przedsiębiorstw. Szczególnym zainteresowaniem cieszyło się województwo stołeczne i sama Warszawa. Nie może to dziwić, gdyż wynikało to z bliskości palców konsularnych, urzędów

³⁸ IPN BU, sygn. 01169/309, t. 2, Pełnomocnik Rządu ds. Zagranicznych Przedsiębiorstw Drobnej Wytwórczości, Wytyczne w sprawie kierunków rozwoju oraz współpracy kooperacyjnej przedsiębiorstw zagranicznych drobnej wytwórczości w latach 1983-1985, s. 27. Patrz również: IPN Bi 087/571/1-2.

³⁹ IPN BU, sygn. 1515/16475, Notatka dotycząca działalności firm polonijnych, Warszawa, 25 września 1982, s. 2-3.

⁴⁰ IPN Ka, sygn. 010/82, t. 1, Informacja Ministerstwa Spraw Wewnętrznych dotycząca niektórych aspektów działalności PPZ-tów i związanych z tym zagrożeń, s. 120.

centralnych czy też instytucji zajmujących się współpracą z Polonią. Nie było to jednak zgodne ze wskazaniami władz, które uznały, że:

Pożądanym jest, aby przedsiębiorstwa zagraniczne drobnej wytwórczości powstawały głównie w miejscowościach do 10 tys. mieszkańców, jak również położonych w następujących województwach: suwalskim, białostockim, białsko-podlaskim, łomżyńskim, ostrołęckim, ciechanowskim, chełmskim, przemyskim, krośnieńskim⁴¹.

Chciano więc przedsiębiorstwa polonijno-zagraniczne zepchnąć na peryferie. Starano się również o to, by nie były one zlokalizowane w pobliżu obiektów strategicznych, a zwłaszcza jednostek wojskowych.

Dynamika wzrostu liczby przedsiębiorstw polonijno-zagranicznych była szczególnie widoczna we wspomnianym wyżej województwie stołecznym, gdzie w 1982 r. odnotowano 102 tego typu przedsiębiorstwa⁴², a w 1984 r. już 239. W tym samym czasie w województwie poznańskim było 58 przedsiębiorstw, gdańskim – 36, łódzkim – 35, krakowskim – 34, a w: ciechanowskim, katowickim, siedleckim i skierniewickim po 25. Białymi plamami na mapie Polski w tym zakresie pozostawały województwa: chełmskie, konińskie i łomżyńskie, a w pozostałych odnotowano złożenie odpowiednich wniosków⁴³.

Widać więc wyraźnie, że w istnieniu przedsiębiorstw polonijno-zagranicznych dostrzegano nie tylko korzyści, ale i zagrożenie dla bezpieczeństwa państwa. Cieszyły się one szczególnym wręcz zainteresowaniem ze strony Ministerstwa Spraw Wewnętrznych oraz Wojskowej Służby Wewnętrznej. Dotyczy to całego okresu ich działalności. Na potwierdzenie można przytoczyć fragmenty pisma wystosowanego do Wojewódzkich Urzędów Spraw Wewnętrznych przez Naczelnika Wydziału XIII Departamentu II Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z 12 lutego 1987 r., gdzie podkreślano:

Naniesienie na mapę geograficzną Polski firm polonijnych wskazuje nie tylko na wytłumaczalną etnicznie koncentrację kapitału niemieckiego w rejonach Górnego Śląska, Poznania i Mazur, lecz również w pobliżu Nowego Miasta nad Pilicą (jednostka wojskowa) i Lublina (obszar szczególnie penetrowany przez KPN).

Wskazywano jednocześnie na konieczność przekazywania informacji:

jakie posiadacie na swoim terenie firmy zachodniemieckie, austriackie oraz z Berlina Zachodniego; czy firmy te zlokalizowane są w pobliżu obiektów wojskowych oraz jakie jest

⁴¹ IPN BU, sygn. 01169/309, t. 2, Pełnomocnik Rządu ds. zagranicznych Przedsiębiorstw Drobnej Wytwórczości, Wytyczne w sprawie kierunków rozwoju oraz współpracy kooperacyjnej przedsiębiorstw zagranicznych drobnej wytwórczości w latach 1983-1985, s. 28.

⁴² IPN BU, sygn. 1515/16475, Notatka dotycząca działalności firm polonijnych, Warszawa, 25 września 1982, s. 1.

⁴³ IPN Ka, sygn. 010/82, t. 1, Informacja Ministerstwa Spraw Wewnętrznych dotycząca niektórych aspektów działalności PPZ-tów i związanych z tym zagrożeń, s. 119.

znaczenie tych obiektów; czy ewentualna lokalizacja firm w pobliżu obiektów wymienionych może stanowić zagrożenie dla bezpieczeństwa państwa; Czy mogą pojawić się uzasadnione wątpliwości co do zasadności funkcjonowania firm, o których wyżej mowa (tj. RFN, Austria, Berlin Zach.) na Waszym terenie i w czym te wątpliwości się wyrażają; Czy z uwagi na przeszłość (przebywanie w obozach dla uciekinierów, współdziałanie z opozycją itp.) właściciele firm oraz ich pełnomocnicy znajdują się lub winni się znaleźć w zainteresowaniu operacyjnym naszego pionu⁴⁴.

Szczególnym zainteresowaniem MSW cieszyli się pracownicy tych przedsiębiorstw. W jednym z pism Naczelnika Wydziału XIII Departamentu II MSW zostało to ujęte w następujący sposób:

W roku kontrwywiadowczej ochrony przedsiębiorstw polonijno-zagranicznych uzyskujemy szereg sygnałów wskazujących na zatrudnianie w tych przedsiębiorstwach byłych funkcjonariuszy resortu Spraw Wewnętrznych, żołnierzy zawodowych WP, organów administracji państwowej i aparatu partyjnego, a także członków ich rodzin o różnym stopniu pokrewieństwa. Ponadto uzyskiwane informacje świadczą o osobistych powiązaniach niektórych aktualnych pracowników wymienionych instytucji z firmami polonijnymi.

Z tego względu jednostki terenowe MSW miały: „dokonać bieżącej analizy powiązań rodzinnych pracowników firm polonijnych z osobami zatrudnionymi w resorcie SW, WP oraz administracji państwowej, gospodarczej i aparacie partyjnym”, jak również: „w uzasadnionych operacyjnie przypadkach część z tych osób opracować pod kątem rozmów i pozyskać do współpracy z naszą służbą”⁴⁵.

Analiza meldunków operacyjnych Wojewódzkich Urzędów Spraw Wewnętrznych wskazuje, że wiedza organów bezpieczeństwa na temat funkcjonowania przedsiębiorstw polonijno-zagranicznych była bogata i wieloaspektowa. Pozyskano wielu tajnych współpracowników zatrudnionych w tych firmach na różnych stanowiskach, poczynając od robotników niewykwalifikowanych po kadrę kierowniczą. Meldunki operacyjne informujące o pozyskaniu kolejnych tajnych współpracowników były bardzo liczne⁴⁶. Aby zobrazować sytuację wystarczy przytoczyć fragment jednego ze sprawozdań Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych w Olsztynie z 1985 r., gdzie czytamy: „Działająca agentura i kontakty operacyjne, zabezpieczają dopływ informacji o wszystkich PPZ-ch, lecz ze względu na krótki okres współpracy, trudno się aktualnie wypowiedzieć na temat ich przydatności [...]”⁴⁷.

⁴⁴ IPN Bi, sygn. 087/571/1-2, Pismo Naczelnika Wydziału XIII Departamentu II MSW mjr Janusza Gieraka do Naczelników Wydziałów II Wojewódzkich Urzędów Spraw Wewnętrznych z 12 lutego 1987 roku, s. 1-2.

⁴⁵ IPN Po, sygn. 0062/222, t.2, Pismo Naczelnika Wydziału XIII Departamentu II MSW ppłk Janusza Gieraka do Naczelników Wydziału II WUSW z 9 września 1988 roku.

⁴⁶ Np.: IPN Ka, sygn. 083/4, t. 3, Meldunki operacyjne.

⁴⁷ IPN Bi, sygn. 087/571/1-2, Informacja dotycząca działalności przedsiębiorstw polonijno-zagranicznych na terenie województwa olsztyńskiego w 1984 roku z 5 stycznia 1985 roku, s. 2.

W zainteresowaniu organów bezpieczeństwa pozostawała nie tylko działalność przedsiębiorstw polonijno-zagranicznych w Polsce, ale również w nie mniejszym stopniu ich kontakty zagraniczne. Uważano zwłaszcza:

[...] że poważne zagrożenie stwarzają wyjazdy pełnomocników i kadry kierowniczej firm polonijnych na Zachód. Interesy przedsiębiorstw polonijno-zagranicznych reprezentują bowiem w krajach kapitalistycznych z reguły osoby zajmujące w przeszłości eksponowane stanowiska w gospodarce narodowej lub administracji, posiadające z tego tytułu kontakty w interesujących przeciwnika środowiskach. Należy również uwzględnić ich duże doświadczenie, dokładną znajomość przepisów oraz zasad funkcjonowania instytucji centralnych, przedsiębiorstw handlu zagranicznego i zakładów produkcyjnych⁴⁸.

Ponadto uznano, że przedsiębiorstwa polonijno-zagraniczne stały się potencjalną bazą do działalności wywiadowczej dla służb specjalnych państw Europy Zachodniej i USA, jak wskazywano bowiem w jednym z raportów:

Z naszego rozpoznania wynika, iż ponad 90 właścicieli PPZ-tów było w przeszłości rozpracowywanych w obozach dla uciekinierów i przesiedleńców. Są wśród nich osoby, których zachowanie podczas pobytów w ubiegłych latach w naszym kraju wskazywało na związki z obcym wywiadem. W ostatnim okresie uzyskano ponadto kilka sygnałów wskazujących, że właściciele i personel cudzoziemski firm polonijnych mogą być wykorzystywani do rozpoznawania potencjału militarno-obronnego. Odnotowano bowiem fakty zainteresowań jednostkami wojskowymi, penetracji rejonów poligonowych podczas odbywania tam ćwiczeń, czy też wizualnej obserwacji obiektów i urzędzeń wojskowych AR i WP, rejonów przygranicznych, kluczowych zakładów przemysłowych itp.⁴⁹

Złożoność zagadnień, które pojawiły się w związku z kontrolą działalności przedsiębiorstw tego typu, powodowała zakładanie tzw. spraw obiektowych realizowanych często przez wiele lat. Przykład takiej formy obserwacji można zaczerpnąć chociażby z województwa olsztyńskiego, gdzie w 1984 r. Naczelnik Wydziału II WUSW wyraził zgodę na założenie sprawy obiektowej kryptonim „Firma”. Celem sprawy było:

[...] kontrwywiadowcze zabezpieczenie firm polonijnych działających na terenie woj. olsztyńskiego. W ramach sprawy objęto kontrolą operacyjną wyselekcjonowane osoby, z niżej wymienionych kategorii cudzoziemców i obywateli PRL: właściciele firm polonijnych; pracownicy zatrudnieni w firmach, ciekawi z kontrwywiadowczego punktu widzenia; osoby przyjeżdżające z KK służbowo i prywatnie do wyżej wymienionych grup osób. We współdziałaniu z wydziałami operacyjnymi WUSW oraz innymi jednostkami zajmującymi się kontrwywiadowczym zabezpieczeniem naszego terenu: wyselekcjonowane osoby operacyjnie kontrolowano w ramach spraw

⁴⁸ IPN BU, sygn. 01080/152, Praca dyplomowa napisana w Wyższej Szkole Oficerskiej im. F. Dzierżyńskiego w Legionowie: D. Sierocki, *op. cit.*, s. 42.

⁴⁹ IPN Ka, sygn. 010/82, t. 1, Informacja Ministerstwa Spraw Wewnętrznych dotycząca niektórych aspektów działalności PPZ-tów i związanych z tym zagrożeń, s. 122.

ewidencji operacyjnej; typowano, opracowywano i wykorzystywano osobowe źródła informacji na obiekcie; koordynowano całość działań kontrwywiadowczych na obiekcie⁵⁰.

Sprawa została zakończona dopiero na początku 1990 r. Podobnie postępowali Urzędy Spraw Wewnętrznych w innych województwach⁵¹.

Sprawę obiektową o tym samym kryptonimie „Firma” prowadził również Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Krakowie. Podjęto ją również w roku 1984, gdyż od Tajnego Współpracownika pseudonim „Kawaler” uzyskano informacje dotyczące nieprawidłowości we współpracy krakowskiej Fabryki Kosmetyków „Pollena Miraculum” z przedsiębiorstwami polonijno-zagranicznymi. Dotyczyły one podejrzenia o przekazywaniu technologii w postaci receptur określonych wyrobów, sprzedaży tym przedsiębiorstwom materiałów objętych centralnym rozdzielnikiem oraz niewywiązywania się przedsiębiorstw polonijno-zagranicznych ze zobowiązań produkcyjnych wobec „Polleny Miraculum”. Na skutek kontroli NIK do odpowiedzialności pociągnięto część kierownictwa „Polleny Miraculum” i ograniczono współpracę z przedsiębiorstwami polonijno-zagranicznymi. Sprawa została ostatecznie zakończona w 1987 r.⁵²

W województwie częstochowskim podobny charakter nosiła sprawa obiektowa kryptonim „Polonus”, która została założona również w 1984 r., a jej celem było:

Wykrywanie i rozpracowywanie osób zatrudnionych bądź współdziałających z firmami polonijno-zagranicznymi, posiadających związki z obcymi służbami specjalnymi; Rozpoznawanie – spośród w/wym. kategorii – tych osób, które utrzymują kontakty z wrogiem podziemiem politycznym w Polsce, bądź finansują jego działalność; Spośród osób związanych z firmami polonijno-zagranicznymi, a będącymi uczestnikami międzynarodowej wymiany osobowej, organizować osobowe źródła informacji, mając na uwadze zabezpieczenie operacyjne tego zagadnienia oraz dążąc docelowo do styku z obcymi służbami specjalnymi; Ujawnienie i wykorzystanie operacyjne lub propagandowe negatywnych zjawisk związanych z funkcjonowaniem przedsiębiorstwo polonijno-zagranicznych⁵³.

⁵⁰ IPN Bi, sygn. 087/571/1-2, Wniosek o zakończeniu sprawy obiektowej „Firma” z 16 stycznia 1990 roku, s. 1-2.

⁵¹ Patrz: IPN BU, sygn. 1049/169, List członka Biura Politycznego KC PZPR Ministra Spraw Wewnętrznych Czesława Kiszczaka do Prokuratora Generalnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 18. grudnia 1987 roku; IPN Po, sygn. 08/1600, Wniosek o wszczęcie sprawy operacyjnego sprawdzenia kryptonim „Urządnik” zatwierdzony przez Naczelnika Wydziału WUSW w Poznaniu z dnia 3 sierpnia 1983 roku.

⁵² IPN Ka sygn. 010/12190, Analiza sprawy operacyjnej kryptonim „Firma”, s. 52-53.

⁵³ IPN Ka, sygn. 010/82, t., Wniosek o założenie sprawy obiektowej kryptonim „Polonus” na kontrwywiadowcze zabezpieczenie przedsiębiorstwo polonijno-zagranicznych działających na terenie województwa częstochowskiego, s. 17-18.

Sprawa ta została zakończona również na początku 1990 r., gdyż w toku jej prowadzenia nie wykryto osób posiadających związki z obcymi służbami specjalnymi oraz nie potwierdzono finansowania podziemia w Polsce⁵⁴.

Analogiczny wymiar miała sprawa obiektowa kryptonim „Lotos” założona na wniosek Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych w województwie piłskim. Jej cel stanowiło:

Ujawnienie i rozpoznawanie osób powiązanych z wrogimi służbami specjalnymi kk, a zatrudnionymi w przedsiębiorstwach i firmach polonijno-zagranicznych w rejonie, w przedsiębiorstwach firm państw kapitalistycznych [oraz] ujawnienie ewentualnych kanałów przerzutowych w tym dla podziemia działających na bazie transportów pomocy charytatywnej, zaopatrzenia materiałowo-surowcowego firm i filii ppz oraz przewozu paczek dla indywidualnych i zbiorowych odbiorców przez polonijne i zachodnie firmy spedycyjne⁵⁵.

Sprawa została zakończona w 1990 r.

Prowadzono również sprawy operacyjne, których celem było sprawdzenie kontaktów osób należących do kierownictwa tego typu przedsiębiorstw. Dla przykładu w województwie olsztyńskim taki charakter miała sprawa kryptonim „Cietrzew” i „Erwin”⁵⁶. Takich spraw było znacznie więcej i wpisywały się one ściśle w dyrektywę płynącą z Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, w których dominowało przeświadczenie, że:

Dynamicznemu rozwojowi i działalności firm polonijnych towarzyszą symptomy zagrożeń godzących w podstawowe interesy i bezpieczeństwo PRL. U ich podłoża leży rosnąca aktywność służb wywiadowczych i ośrodków dywersyjnych przeciwnika, które uznały, że warunki funkcjonowania PPZ-tów w aktualnej sytuacji społeczno-politycznej naszego kraju stwarzają dogodne możliwości do zbierania informacji szpiegowskich, opracowywania, werbowania i łącznikowania agentury, a także przerzutu materiałów i środków dla podziemia⁵⁷.

Przedsiębiorstwa polonijno-zagraniczne postrzegano jednak głównie jako szeroko rozumiane wsparcie dla działalności opozycji. Jak podkreśla w swej analizie Dariusz Sierocki:

Z posiadanego rozpoznania, planów i zamierzeń zachodnich ośrodków szpiegowskich i dywersji na odcinku wspomagania krajowych ugrupowań opozycyjnych wynika, że istnieją symptomy powiązań przedsiębiorstw polonijno-zagranicznych z podziemiem i opozycją. O zamierzeniach i wykorzystaniu przedsiębiorstw polonijno-zagranicznych jako jednego z kanałów wspierania

⁵⁴ IPN Ka, sygn. 010/82, t. 1, Wniosek o zakończeniu sprawy obiektowej kryptonim „Polonus”, s. 222.

⁵⁵ IPN Po, sygn. 0062/222, t. 6, Wniosek o wszczęciu sprawy obiektowej „Lotos”, s. 1.

⁵⁶ IPN Bi, sygn. 087/571/1-2, Sprawozdanie Naczelnika Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych do Naczelnika Wydziału XIII Departamentu II MSW w Warszawie z 22 marca 1983, s. 28.

⁵⁷ IPN Ka, sygn. 010/82, t. 1, Pismo Naczelnika Wydziału XIII, Departamentu II MSW, Warszawa 28 stycznia 1983, s. 138.

podziemia zdecydowały w głównej mierze warunki ich funkcjonowania umożliwiające osiągnięcie dużych zysków przy stosunkowo niewielkich nakładach dewizowych, znaczna swoboda w transferze tych zysków oraz możliwość częstego i systematycznego przekraczania granicy, zarówno przez właścicieli, jak i polski personel firm. Spowodowało to m.in., że w połowie 1982 roku również w emigracyjnych środowiskach prosolidarnościowych na Zachodzie zaakceptowano ideę finansowania niewielkich przedsiębiorstw zakładanych w Polsce, które w wyniku działalności gospodarczej stworzyłyby załadki nowych źródeł materialnego wsparcia dla podziemia, a ponadto bazę zatrudnienia dla byłych członków *Solidarności* i dogodny kanał łączności z zagranicą. Szereg symptomów przemawia za tym, że zarówno przeciwnik zewnętrzny, jak i opozycja krajowa podejmują działania w kierunku wykorzystania przedsiębiorstw polonijno-zagranicznych dla swoich celów⁵⁸.

Na podstawie analizy dokumentów Wojewódzkich Urzędów Spraw Wewnętrznych można jednoznacznie stwierdzić, że przedsiębiorstwa polonijno-zagraniczne stanowiły dla polskiej opozycji lat 80. ważne zaplecze działalności. Stwarzały bowiem dużą szansę na zatrudnienie działaczy opozycyjnych, ułatwiały dostęp – a nawet pozyskanie z zagranicy urządzeń poligraficznych, jak również organizowały pomoc charytatywną i wsparcie finansowe.

Dla działaczy *Solidarności* po wprowadzeniu stanu wojennego przedsiębiorstwa te stanowiły często jedyną okazję na podjęcie pracy i stworzenie rodzinom warunków na normalne funkcjonowanie. Jako przykład można wymienić działające na obszarze województwa stołecznego przedsiębiorstwa: IMPOL-I, IMPOL-II i POLTON. Członkowie *Solidarności* stanowili w nich nawet 80% załogi⁵⁹.

Należy również stwierdzić, że bez sprzętu poligraficznego, którym dysponowały przedsiębiorstwa polonijno-zagraniczne, działalność opozycyjna byłaby znacznie utrudniona. O skali pomocy w tym zakresie mogą świadczyć przykłady ujawnionych form wsparcia opozycji w tym zakresie. Dariusz Sierocki wymienia następujące:

przedsiębiorstwo polonijno-zagraniczne *DEKOR* podjęło nielegalną produkcję kalendarzy z nadrukiem *Solidarność* oraz monet z mosiądzu z wizerunkiem Lecha Wałęsy; w przedsiębiorstwie polonijno-zagranicznym *INTERKIM* zlokalizowano drukarnię zorganizowaną nielegalnie przez pracownika stolarni, aktywnego działacza *Solidarności*; w przedsiębiorstwie polonijno-zagranicznym *DAMARIN* ujawniono 1000 ulotek wraz z przygotowanym do druku kalendarzem z napisem *Solidarność*⁶⁰.

Są to dane pochodzące tylko z województwa stołecznego i samej Warszawy. Dotyczą one również wyłącznie przedsiębiorstw, w których organy bezpieczeństwa ujawniły tego typu działalność. Na tej podstawie trudno więc oszacować wymiar tego typu działań w skali kraju.

⁵⁸ IPN BU, sygn. 01080/152, Praca dyplomowa napisana w Wyższej Szkole Oficerskiej im. F. Dzierżyńskiego w Legionowie: D. Sierocki, *op. cit.*, s. 58.

⁵⁹ *Ibidem*, s. 59-60.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 60.

Niebagatelną rolę odgrywała również pomoc charytatywna organizowana za pośrednictwem przedsiębiorstw polonijno-zagranicznych. Były to transporty zawierające m.in. produkty spożywcze w postaci: odżywek dla dzieci, słodyczy, mąki, makaronów, cukru czy owoców południowych. Znajdowała się w nich również używana odzież, obuwie, sprzęt medyczny i elektroniczny⁶¹. W tym wypadku współpracowano ściśle z Kościołem katolickim, który bardzo często był adresatem i dysponentem tych darów. Pomoc trafiała również bezpośrednio do szpitali, domów dziecka, ośrodków Polskiego Czerwonego Krzyża. Raporty na ten temat kierowane były przez Wojewódzkie Urzędy Spraw Wewnętrznych bezpośrednio do Ministra Spraw Wewnętrznych.

Działalność przedsiębiorstw polonijno-zagranicznych jest słabo znanym przejawem przemian, które nastąpiły w Polsce lat 80. Stworzone na fali polityki otwartości lansowanej przez Edwarda Gierka, miały na celu pogłębienie współpracy z Polakami poza granicami oraz poprawę zaopatrzenia w produkty deficytowe polskiego rynku wewnętrznego. Szybko okazało się jednak, że dla przedsiębiorczych Polaków stały się one przysłowiową furtką do rozwijania prywatnej inicjatywy i prowadzenia działalności niekoniecznie zgodnej z literą prawa. Działania te zyskiwały społeczną akceptację. Godziły przecież w zniechęcony system. Nie można jednak zapominać o tym, że często polegały one na oczywistych malwersacjach i obchodzeniu przepisów. Władze zdawały sobie z tego sprawę. Przeciwdziałanie temu powszechnemu wręcz procederowi było jednak znacznie utrudnione. Wynikało to m.in. z faktu, że w przedsiębiorstwach tych byli zatrudniani działacze partyjni oraz członkowie ich rodzin, emerytowani oficerowie Wojska Polskiego czy też Urzędów Spraw Wewnętrznych. System powiązań i układów był tak silny, że jego przełamanie było z jednej strony niezmiernie trudne, a z drugiej często dla władz kłopotliwe i kompromitujące.

Sytuacja zmieniała się po wprowadzeniu stanu wojennego. Przedsiębiorstwa polonijno-zagraniczne nie utraciły możliwości prowadzenia działalności. Stopniowo, na fali łagodzenia reżimu wprowadzano nawet przepisy, które poprzez liczne ułatwienia przyczyniły się do wzrostu liczby tych przedsiębiorstw. Wiele z nich miało ściśle powiązania z działaczami opozycji politycznej, przebywającymi za granicą. Niektóre powstawały nawet z ich inicjatywy. Przedsiębiorstwa te ściśle współdziałały ze zdelegalizowaną Solidarnością, wspierając wszelkie formy jej działalności. Nie oznacza to jednak, że wszystkie przedsiębiorstwa polonijno-zagraniczne stawiały sobie za cel walkę z systemem. Dla wielu z nich rzeczywistość lat 80. była niepowtarzalną okazją na szybki, często nielegalny zysk. Funkcjonowanie na granicy prawa, przy wykorzystaniu różnych form działalności korupcyjnej, nie było niczym dziwnym. To eldorado skończyło się wraz z wejściem w życie ustawy z dnia 23 kwietnia 1986 r. o spółkach

⁶¹ Patrz: IPN Po, sygn. 0062/222, t. 3, s. 6-7.

z udziałem zagranicznym⁶². Polskie podmioty gospodarcze uzyskały możliwość tworzenia spółek *joint ventures* z podmiotami zagranicznymi. Monopol przedsiębiorstw polonijno-zagranicznych został więc zakończony.

Bernadetta Nitschke-Szram

EKONOMICZNY WYMIAR WSPÓŁPRACY POLSKIEJ RZECZPOSPOLITEJ LUDOWEJ Z POLONIAŃ NA PRZYKŁADZIE DZIAŁALNOŚCI PRZEDSIĘBIORSTW POLONIJO-ZAGRANICZNYCH

Streszczenie. W latach 70. XX wieku polityka państwa polskiego wobec Polonii nabrała innego wymiaru. Stała się ona bardziej intensywna i otwarta. Zmiany te zainicjował ówczesny I sekretarz Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej Edward Gierek. Jednym z najważniejszych przejawów współpracy środowisk polonijnych z krajem stał się aspekt ekonomiczny. Ponadto sytuacja gospodarcza Polski sprawiła, że przedsiębiorcy polonijni uzyskali możliwość prowadzenia działalności w kraju. Stało się to możliwe na mocy rozporządzenia Rady Ministrów z 14 maja 1976 r. Wpisywało się ono ściśle w próbę reform gospodarczych zainicjowanych w grudniu 1976 r. na V plenum KC PZPR. Liczba firm polonijnych systematycznie rosła, począwszy od zaledwie trzech w 1977 roku, aż po prawie osiemset pod koniec lat 80. Przez większą część lat 80. firmy polonijno-zagraniczne stały się istotnym elementem krajobrazu gospodarczego Polski. Wynikało to m.in. z profilu produkcji. Wytwarzając: kosmetyki, odzież czy też niektóre artykuły spożywcze, tworzyły namiastki normalności. W ich działalności dostrzegano nie tylko korzyści, ale i zagrożenie dla bezpieczeństwa państwa. W związku z tym znalazły się one w centrum zainteresowania Ministerstwa Spraw Wewnętrznych oraz Wojskowej Służby Wewnętrznej. Postrzegano je jako wsparcie dla działalności opozycji. Niewątpliwie też tak było, gdyż niejednokrotnie zatrudniały one działaczy opozycyjnych, ułatwiały pozyskiwanie z zagranicy urządzeń poligraficznych, jak również organizowały wsparcie finansowe. Nie wszystkie stawiały sobie jednak za cel walkę z systemem. Dla wielu najważniejszy był zysk, który osiągnąć na granicy prawa. To „eldorado” zakończyło się wraz z wejściem w życie ustawy z 23 kwietnia 1986 roku o spółkach z udziałem zagranicznym, kiedy to polskie podmioty gospodarcze uzyskały możliwość tworzenia spółek z podmiotami zagranicznymi.

Słowa kluczowe: polityka zagraniczna PRL, polonia, historia gospodarcza, stosunki zagraniczne

ECONOMIC ASPECT OF THE POLISH PEOPLE'S REPUBLIC COOPERATION WITH THE POLISH DIASPORA EXEMPLIFIED BY THE ACTIVITIES OF FOREIGN AND DIASPORA COMPANIES

Summary. The Polish policy towards the Polish Diaspora changed in the 70^s of the 20th century. It became more open and intense. The changes were initiated by the First Secretary of the Central Committee of the Polish United Workers Party – the then Edward Gierek. The economic aspect became one of the most important concerning the cooperation between the Diaspora and Poland. Moreover, the economic situation made it possible for the foreign managers to run a business in Poland. The Council of Ministers Decree dated 14th of May, 1976 made it attainable. It infixed pre-

⁶² Dz.U. Nr 17, poz. 88, Ustawa z dnia 23 kwietnia 1986 roku o spółkach z udziałem zagranicznym.

cisely to the attempt at economic reforms initiated by the 5th Plenum of the Central Committee of the Polish United Workers Party in December 1976. The number of foreign companies was growing. It began with only three in 1977 and built up to eight hundred at the end of the eighties. Foreign and related to the Polish Diaspora companies became an essential element of the Polish economic landscape. It had a great effect on the production profile. Air of normality was created by giving the market: cosmetics, clothes or some kinds of groceries. However, not only the advantages were detected, but dangers too, especially concerning the country's safety. Hence, they became the main interest of the Internal Ministry and The Internal Military Service. Some of them seemed to support the opposition activities. Undoubtedly it happened so, as resistance activists were frequently employed by them. They also made it easier to obtain printing devices, and organised financial help. However not all of them aimed at underground struggle. For many of them the most important was the profit, sometimes gained at the boundary line. This kind of „Eldorado” ended when the bill dated 23 April, 1986, was passed. It concerned joint venture companies. The Polish people could run companies together with the foreign business entity.

Keywords: foreign policy, Polish Republic of People, polonia, history of economy, international relationships